

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ІГРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ У ПРОФІЛАКТИЦІ АДИКЦІЙ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

HEAD-WORK GAMES AS THE INSTRUMENT OF TEENAGE'S ADDICTION PREVENTION

У статті проаналізовано різні підходи до визначення поняття «адиктивна поведінка» як поведінки людини, якій притаманне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки вживанню різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку й підтримання інтенсивних емоцій. На основі аналізу наукової літератури виявлено форми, у яких виражається поведінка підлітків, що відхиляється від норми: хімічні адикції, нехімічні адикції, проміжні форми адикції. Здійснено аналіз причин виникнення та розвитку адиктивної поведінки підлітків (індивідуально-психологічні особливості, індивідуально-біологічні особливості, моральна незрілість особистості, несприятливе мікросередовище), що дають підстави говорити про необхідність і можливість проведення результативної профілактичної роботи. Розкрито поняття «соціальна профілактика» як одного з пріоритетних напрямів соціальної роботи; дано авторське визначення «соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків», що спрямована на запобігання виникненню негативних явищ у підлітковому середовищі та обмеження негативних наслідків уже наявної проблеми; розкрито поняття й сутність інтелектуальної гри як форми організації вільного часу людини, засобу виховання й навчання підлітків, інструменту профілактики виникнення негативних явищ у молодіжному середовищі; описано характерні особливості інтелектуально-ігрової діяльності, які впливають на створення нової моделі поведінки підлітків, що ґрунтуюватиметься на усвідомленні ними ризиків адикції, пов'язаних з будь-якою діяльністю, діагностику та нейтралізацію індивідуальних чинників формування адиктивної поведінки й розвиток навичок самоконтролю, відповідальності за прийняте рішення з урахуванням індивідуальних особливостей кожної особистості.

Ключові слова: підлітки, адиктивна поведінка, соціальний фахівець, гра, інтелектуальна гра.

The article deals with addictive behavior as one of the main problems of modern teenagers in Ukraine. In the article different approaches to defining the concept of "addictive behavior" as the kind of human behavior, which is characterized by the desire to move away from reality by synthetic changing of the mental state by taking various chemicals or constantly focusing on certain activities to develop and maintain intense emotions, are considered. According to the literature analysis the expressing forms of the deviating from norm teenagers' behavior are revealed in the article. These forms are chemical addictions, nonchemical addictions, and intermediate forms of addiction. The analysis of the reasons of origin and development of addictive teenagers' behavior is carried out. Individual-psychological features, individual-biological features, moral immaturity of the person and unfavorable micro surroundings give the bases to assert about necessity and possibility of carrying out effective preventive work. The concept of "social prevention" as one of the priority areas in social work is revealed in the article. The author's definition of "socio-pedagogical prevention of teenagers' addictive behavior" is given in the article. Socio-pedagogical prevention is aimed at warning negative phenomena in the teenagers' surroundings and limiting the negative consequences of the existing problem. The concept and essence of head-work game as a form of organization of human free time, a medium of teenagers' education and training, an instrument for prevention of negative phenomena in the youth surroundings are revealed in the article. The characteristic of intellectual and play activities is described in the article. It influences on the creation of a new model of teenagers' behavior, which will be based on awareness of the risks of addiction associated with any activity, diagnosis and neutralization of individual factors in the formation of addictive behavior and self-control skills, decisions based on the individual characteristics of each individual.

Key words: teenagers, addictive behavior, specialist of social work, game, head-work game.

УДК 37.013.42:316.624
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.9>

Єсіна Н.О.

к.пед.н.,
доцент кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

Стрельнікова О.О.

к.соціол.н.,
старший викладач кафедри політології,
соціології і культурології
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що притаманні сучасному українському соціуму, поглибили й актуалізували кризу соціально-економічної, соціально-політичної, соціально-культурної підсистем суспільства. Зміни й тривожні настрої торкнулися майже кожної складової частини життєдіяльності пересічного громадянина, тим самим обумовивши певне зростання зацікавленості в реалізації соціальної поведінки, що відхиляється від соціальної норми (адиктивної

поведінки). Поширення такої форми поведінки серед підлітків викликає особливе занепокоєння через незворотну шкоду, яку вона завдає організму людини. З метою запобігання подальшому розповсюдженню цього явища вважаємо за доцільне проаналізувати його причини, форми й динаміку поширення. Проблема адиктивної поведінки підлітків вимагає від фахівця соціальної галузі всебічного її вивчення, пошуку й застосування ефективних засобів і методів профілактики.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей інтелектуальних ігор як ефективного методу профілактики адиктивної поведінки підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури допоміг установити, що проблема адикції є предметом наукових розвідок таких науковців, як Г. Золотова, В. Лютий, Л. Сідак; адиктивною поведінкою займалися М. Барамзіна, О. Безпалько, Н. Максимова, О. Сердюк; інтелектуальну гру описували Б. Мендель, І. Куліш; питанням профілактики адиктивної поведінки підлітків займалися Р. Вайнола, Н. Заверико, А. Капська; ігрову діяльність як метод профілактики адиктивної поведінки підлітків вивчали Г. Золотова, І. Романова та інші.

Постановка завдання. Аналіз останніх соціально-педагогічних досліджень свідчить, що в сучасному науковому дискурсі ще не сформувалося єдине розуміння поняття «адиктивна поведінка». Є декілька підходів до визначення цього феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Г. Золотової, адикція – це залежність, за якої індивід втрачає контроль над споживанням алкоголю, наркотиків й інших психоактивних речовин, що призводить до важких наслідків (порушень функцій головного мозку й усього організму, психічних процесів; психологічної й соціальної адаптації тощо) [5, с. 95]. Загалом погоджуючись із дослідницею, В. Лютий розглядає адикцію як стан особистості, що характеризується формуванням у неї стійкої надмірної емоційної прихильності до певної активності. Учений наголошує на тому, що внаслідок такої прихильності особа втрачає здатність свідомо контролювати частоту, тривалість, інтенсивність такої активності, узгоджувати її з іншою життєво важливою діяльністю [9, с. 226].

Деяко схожу думку знаходимо в працях Л. Сідака, який вважає, що адикція – це непереборний потяг до вживання певної природної або штучної речовини, що супроводжується тенденцією до збільшення доз, підвищенням толерантності та формуванням синдрому скасування, нав'язливим бажанням виконувати певну діяльність. Це формує адиктивну поведінку, обумовлену бажанням людини «втекти» від реального життя шляхом зміни стану своєї свідомості [14, с. 48].

До вивчення особливостей такої поведінки серед молоді звертається М. Барамзіна. Вона розуміє під адиктивною такою поведінку, яка зумовлена шкідливими звичками підлітків і юнацтва [1, с. 18]. Продовжуючи цю думку, О. Сердюк зауважує: «Поведінка, що передуює різним видам хімічної залежності, називається адиктивною поведінкою (від англ. addictive behaviour – хибна залежність, негативна при-

страсть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка» [13, с. 304]. Адиктивна поведінка може сформуватися внаслідок вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем.

На думку Н. Максимової, шкідливі звички в дітей і підлітків ще не є стійкими психічними звичками, а навпаки, відбувається тотальне руйнування часових (отриманих від батьків й інших людей) норм поведінки, настанов, стереотипів [10, с. 15].

На наш погляд, більш досконалою є дефініція О. Безпалько, саме на неї ми спираємося під час вивчення особливостей адиктивної поведінки. Дослідниця розглядає адиктивну поведінку як поведінку людини, якій притаманне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки вживанню різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку й підтримання інтенсивних емоцій [2].

У психолого-педагогічній науці виділяють такі форми адиктивної поведінки підлітків:

1) хімічні адикції – це вживання та вдихання наркотичних, психоактивних, психотропних, токсичних речовин і речовин побутової хімії. (наркоманія, алкоголізм, токсикоманія тощо);

2) нехімічні адикції, де об'єктом залежності стає постійно повторювана послідовність певних дій: ігрова залежність (геймблінг, лудоманія, ігроманія), інтернет-адикція, адикція стосунків (любовні, сексуальні адикції, адикції уникнення), спортивна адикція (адикція вправ), працеголізм, адикція до витрачання грошей (шопоголізм, шопоманія), ургентна адикція, адиктивний фанатизм, «стан перманентної війни», синдром Тоада;

3) проміжні форми адикції, за яких спостерігається процес безпосереднього залучення біохімічних механізмів організму (нервова анорексія, булімія тощо).

На основі аналізу наукових праць [13] виділяємо чинники, які сприяють виникненню й розвитку адиктивної поведінки підлітків:

– індивідуально-психологічні особливості підлітка (нервово-психічні аномалії особистості, низький опір емоційному навантаженню, підвищена тривожність, імпульсивність, схильність до ризикованої поведінки, недостатня соціальна адаптація);

– індивідуально-біологічні особливості підлітка (спадкова обтяженість щодо психологічних захворювань й алкоголізму, важкі соматичні захворювання в ранньому дитинстві, органічні ураження мозку);

– моральна незрілість особистості (негативне ставлення до навчання, відсутність соціально узгодженої активності й соціально значущих установок, вузьке коло й нестійкість інтересів, відсутність захоплень і духовних запитів);

– несприятливе мікросередовище (неповна сім'я, постійна зайнятість батьків; спотворені сімейні стосунки, що призводять до неправильного засвоєння соціальних ролей; неправильне виховання).

Для вирішення проблеми виникнення й розвитку адиктивної поведінки в підлітків застосовується технологія соціально-педагогічної профілактики як одного з пріоритетних напрямів у соціальній роботі.

Аналіз нормативно-правових джерел, положень наукових праць Р. Вайноли [3], Н. Заверико [4], А. Капської [6] дав змогу визначити соціальну профілактику як сукупність конкретних соціальних заходів (соціально-педагогічних, психологічних, організаційних, управлінських, культурно-виховних), здійснюваних з метою запобігання, виявлення й усунення негативних факторів, які призводять до відхилень у психологічному й соціальному розвитку дітей і підлітків, у їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності й дозвілля.

Метою соціальної профілактики є створення умов для уникнення проблем, повноцінної життєдіяльності людей і задоволення ними своїх потреб соціально прийнятним способом.

Під соціально-педагогічною профілактикою адиктивної поведінки підлітків розуміємо сукупність форм, методів, засобів, спрямованих на запобігання виникненню негативних явищ у підлітковому середовищі, а також обмеження негативних наслідків уже наявної проблеми.

Серед різних методів профілактики адиктивної поведінки підлітків важливу роль відводимо ігровій діяльності. Сутність ігрової діяльності полягає в тому, що в ній важливим є не стільки результат, скільки сам процес гри, процес переживань, пов'язаних з ігровими діями. Отже, ігрова діяльність відкриває найширші можливості для профілактики адиктивної поведінки підлітків.

Серед ігор ми виділяємо саме інтелектуальні ігри, тому що вони суттєво відрізняються від усіх інших видів ігор тим, що мотив полягає в їхньому змісті, а саме в інтелектуальних емоціях, у тому особливому емоційному мікрокліматі, який стимулює інтелектуальні почуття (зацікавленість, здивування, задоволення від розумового напруження й подолання труднощів тощо).

Дефініцію «інтелектуальна гра» знаходимо в дослідженні І. Куліш. Інтелектуальну гру вчена називає творчою діяльністю в спеціально створеній ситуації, що має спрямування на розвиток професійно-творчих умінь, необхідних у реальних умовах [7, с. 10–11].

А. Лук додає, що «інтелектуальні ігри нерозривно пов'язані з фантазуванням, вірою в реальність цієї фантазії й водночас із визначенням якихось правил і обмежень, мають безперечну схожість із творчим процесом

і слугують гарною школою творчого мислення» [8, с. 59].

На думку Б. Менделя, інтелектуальною називається така гра, у якій повною мірою беруть участь мислення й пам'ять, а розумові операції учасників-гравців спрямовані на розуміння матеріалу, який подається [11, с. 44].

З наведених характеристик інтелектуальної гри можна зробити висновок, що інтелектуальні ігри можуть стати основною формою організації вільного часу людини, засобом виховання й навчання підлітків, інструментом профілактики виникнення негативних явищ у молодіжному середовищі.

Характерною рисою інтелектуальних ігор є наявність у них не лише пізнавального змісту, а прихованих шляхів розв'язання ігрової задачі, що потребує від підлітків виявлення кмітливості, відповідального ставлення, прийняття зважених рішень.

Використання інтелектуально-ігрової діяльності як методу профілактики адиктивної поведінки підлітків забезпечує залучення їх до спеціально створених проблемних ситуацій, що передбачають не одне, а цілу низку рішень. Використання інтелектуальної гри з її чітким підходом до моделювання життєвих ситуацій запобігає виникненню негативних явищ у підлітковому середовищі, сприяє обмеженню негативних наслідків уже наявної проблеми.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, інтелектуальні ігри як метод профілактики адиктивної поведінки підлітків створюють умови для обрання нової моделі поведінки, яка ґрунтуватиметься на усвідомленні ризиків адикції, пов'язаних з будь-якою діяльністю, діагностики й нейтралізації індивідуальних чинників формування адиктивної поведінки та розвитку навичок самоконтролю, відповідальності за прийняте рішення з урахуванням індивідуальних особливостей кожної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барамзіна М. Адиктивна поведінка як соціально-психологічний феномен. *Здоров'я та фізична культура*. 2010. № 30. С. 18–20.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Київ : Логос, 2003. 134 с.
3. Вайнола Р.Х. Класифікаційні підходи до характеристик технологій соціальної та соціально-педагогічної роботи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*, 2014. № 1. С. 12–18.
4. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка : навчальний посібник для студентів вишів. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2011. 260 с.
5. Золотова Г.Д. Особливості соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед дітей групи ризику. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 9 (196). С. 92–101.

6. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 488 с.

7. Куліш І.М. Дидактична гра як засіб активізації навчальної діяльності студентів університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 ; Черкаський державний університет ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2001. 20 с.

8. Лук А.И. Мышление и творчество. Москва : Наука, 1976. 144 с.

9. Лютий В.П. Профілактика соціально-прийнятних видів адиктивної поведінки підлітків та молоді. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Кам'янець-Подільський. 2012. Вип. 16. С. 222–231.

10. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський ун-т», 2002. 308 с.

11. Мендель Б.Р. Интеллектуальная игра: на перекрестке научных дисциплин. *Педагогика*. 2006. № 7. С. 44–48.

12. Романова І.А. Порівняльний аналіз використання інтелектуальних ігор у навчально-виховному процесі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2014. № 3. С. 64–69.

13. Сердюк О.О. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю. *Соціальна робота в органах внутрішніх справ України* : навчальний посібник. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2006. С. 303–324.

14. Сідак Л.М. Адикція як форма руйнації духовного буття особистості. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 4 (27). С. 46–55.